

De rol van gezinsstructuur in het functioneren van adolescenten

Universiteit Utrecht
Faculteit Sociale Wetenschappen
Pedagogische Wetenschappen
Thesis Pedagogische Wetenschappen (200600042)

Universiteit Utrecht

Door:

Harm Burgers (3774287)

Amarins Fledderus (3849163)

Marit van Dijk (3863271)

Soundry Staats (3773027)

Docent: Dr. Inge van der Valk

Tweede beoordelaar: Dr. Marjolijn Vermande

Datum: 11 juni 2014

Voorwoord

Voor u ligt onze bachelorthesis, die is uitgevoerd in het kader van de bachelor Pedagogische Wetenschappen, studiep pad orthopedagogiek aan de Universiteit van Utrecht. Scheidingen lijken steeds vaker voor te komen en onze verwachting is dan ook dat wij als toekomstig orthopedagogen regelmatig met kinderen en gezinnen te maken zullen krijgen, waarbij scheiding een rol speelt in het ontstaan van gedragsproblemen bij kinderen en de kwaliteit van de ouder-kind relatie beïnvloedt. We hebben ons aangesloten bij lopend onderzoek waarbij ons doel was om zaken met elkaar in verband te brengen en zo vernieuwend te kunnen zijn. Hierdoor zou ons onderzoek een relevante bijdrage kunnen leveren aan het wetenschappelijk onderzoek, maar ook aan de maatschappij. Omdat er nog weinig onderzoek naar gedaan is, hebben wij ervoor gekozen om in ons onderzoek adolescenten uit vier verschillende gezinstypen (getrouwd, gecohabiteerd, gescheiden en gedecohabiteerd) te betrekken in plaats van de twee gezinstypen (getrouwd en gescheiden) die regelmatig in onderzoek naar voren komen in bestaand onderzoek. We hebben gekeken in hoeverre er sprake is van internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten bij de eerder genoemde gezinstypen. Ook is explorierend onderzoek gedaan naar sekseverschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag en in hoeverre er sprake is van dit probleemgedrag bij de vier gezinstypen. Tot slot is explorierend onderzoek gedaan in hoeverre de kwaliteit van de ouder-kindrelatie verschilt bij getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen. Met dit onderzoek zijn wij tot nieuwe bevindingen gekomen en sporen wij hopelijk andere onderzoekers aan om deze nieuwe bevindingen verder uit te diepen.

Bij deze willen wij verschillende mensen bedanken die hebben bijgedragen aan het voltooien van deze thesis. Allereerst gaat onze dank uit naar onze begeleidster Inge van der Valk. Zij heeft ons bijgestaan tijdens het gehele traject en met haar kennis en kunde onze

thesis van adequate feedback voorzien waardoor onze thesis naar een hoger niveau is getild.

Verder willen wij graag onze ouders bedanken voor hun steun en betrokkenheid tijdens onze studie. Tot slot willen wij elkaar bedanken. Deze thesis is een absolute teamprestatie waarbij we van begin af aan op een constructieve, gemoedelijke manier hebben samengewerkt.

Dankzij de goede samenwerking is deze thesis geworden tot hetgeen nu voor u ligt.

Marit van Dijk

Amarins Fledderus

Soundry Staats

Harm Burgers

Utrecht, 11 juni 2014

Abstract

Background: Parental divorce is related to internalizing and externalizing problems in children and adolescents. However, family structure has become more diverse over time. There is little understanding about how family structure relates to internalizing and externalizing. Therefore, this study includes married, cohabited, divorced and decohabited families. **Purpose:** The aim of the study is to clarify the relation between family structure and internalizing and externalizing problems, the role of gender, and quality of the parent-child relationship. **Methods:** This study includes 6821 Dutch adolescents in the age of 12 to 18 at a large representative group of secondary schools. Data were collected in six consecutive years via a cross-sequential design. These data consist of self-report questionnaires of adolescents about individual and family functioning. **Results:** Adolescents from divorced families show significantly higher levels of internalizing problems than adolescents from married, cohabited, and decohabited families. Adolescents from decohabited families show significantly higher levels of externalizing problems than adolescents from married families. Furthermore, gender significantly interacts with family structure for internalizing problems. An indication for a (partial) mediation effect has been found for the quality of the parent-child relationship between family structure and internalizing and externalizing problems. **Conclusion:** Parental divorce is related to more internalizing problems in adolescents and parental decohabitation is related to more externalizing problems in adolescents, compared to adolescents with married parents. These relations could be partially mediated via the quality of the parent-child relationship and gender is related to the type of problem behavior.

Keywords: parental divorce, family structure, internalizing problems, externalizing problems, parent-child relationship quality, gender.

De rol van gezinsstructuur in het functioneren van adolescenten.

De verschillende typen gezinsstructuur zijn erg gevarieerd geworden in de afgelopen decennia, onder andere als resultaat van het hoge aantal scheidingen (Brown, 2004; Kalmijn, De Graaf, & Poortman, 2004). Een gevolg van het voortdurende hoge scheidingscijfer, is dat de interesse in de effecten van scheiding op kinderen en adolescenten blijft, zowel onder onderzoekers, praktijkwerkers, beleidsmakers als het algemene publiek (Amato, 2001).

Hoewel er al veel onderzoeken zijn uitgevoerd naar de rol van gezinsstructuur in kind-uitkomsten, zijn de meeste studies beperkt tot vergelijkingen tussen kinderen van getrouwde ouders en kinderen van gescheiden of hertrouwde ouders (Brown, 2004). Een toenemend aantal kinderen groeit echter op in gecohabiteerde gezinnen; anno 2011 bestaat 25% van de gezinnen met thuiswonende kinderen uit gecohabiteerde gezinnen (CBS, 2011). Met cohabiteren wordt hier een gezin met twee biologische, niet getrouwde, samenwonende ouders bedoeld (Brown, 2004; Latten, 2004). Er zou een verschil kunnen zijn in probleemgedrag tussen jongeren uit getrouwde gezinnen en jongeren uit gecohabiteerde gezinnen, aangezien de sociaaleconomische status (SES) lager zou zijn bij samenwonende ouders en de relatie van samenwonende ouders minder stabiel zou zijn dan die van getrouwde ouders. De lage SES en instabiele relatie zouden het risico op probleemgedrag kunnen vergroten (Ackerman, D'Eramo, Umylny, Schultz, & Izard, 2001). Relatief weinig studies hebben echter het functioneren van kinderen en adolescenten in gecohabiteerde gezinnen onderzocht (Brown, 2004; Dunifon & Kowaleski-Jones, 2002; Manning & Lamb, 2003; Morrison & Ritualo, 2000), en geen van deze studies heeft de rol van decohabitatie (uit elkaar gaan van gecohabiteerde ouders) in het welzijn van kinderen en adolescenten onderzocht. Er is daarmee een gebrek aan informatie over de invloed van gedecohabiteerde ouders op het functioneren van kinderen en adolescenten. In deze studie wordt daarom de rol van gezinsstructuur in internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten

onderzocht, waarbij een vergelijking wordt gemaakt tussen getrouwde, gecohabiteerde, gescheiden en gedecohabiteerde ouders.

In dit onderzoek is ervoor gekozen alleen te kijken naar het functioneren van adolescenten, aangezien onderzoek suggereert dat kinderen en adolescenten kwalitatief anders kunnen reageren op ouderlijke scheiding (Richardson & McCabe, 2001). Bovendien representeert de adolescentie een cruciale fase in het ontwikkelingsproces. Vanwege belangrijke transitie's in de adolescentie functioneert het gezin als de cruciale referentiebasis van waaruit geëxploreerd kan worden. Het opgroeien in een gescheiden gezin kan dus bijzonder verstoring zijn gedurende de adolescentie (Van der Valk et al., 2005), evenals het opgroeien in een gedecohabiteerd gezin. Dit onderzoek richt zich daarbij eerst op internaliserend probleemgedrag, dan op externaliserend probleemgedrag, de rol van geslacht en de rol van de ouder-kindrelatiekwaliteit bij adolescenten.

Gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag bij adolescenten

Bij adolescenten is er veel onderzoek gedaan naar de relatie tussen gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag (Amato, 2000; Ge, Natsuaki & Conger, 2006; Van der Valk et al., 2005). Dit probleemgedrag kan worden omschreven als naar binnen gekeerd en teruggetrokken gedrag, waaronder klachten vallen als angst en depressie (American Psychiatric Association, 2000; Eisenberg et al., 2001; Eisenberg et al., 2009).

Verscheidene studies rapporteren een verband tussen ouderlijke scheiding en internaliserend probleemgedrag (Amato, 2010; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Sun & Li, 2002). Daarnaast heeft Nederlands longitudinaal onderzoek laten zien dat adolescenten uit gescheiden gezinnen meer internaliserende problematiek vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen (Van der Valk et al., 2005). Een Noorse studie toont echter aan dat scheiding zelf weinig tot geen invloed lijkt te hebben op het vóórkomen van deze problematiek. De mate van contact zou daarentegen wel in direct verband staan met het ontstaan van de

internaliserende problematiek (Reiter, Hjôrleifsson, Breidablik, & Meland, 2013).

Er is naast het verschil tussen getrouwde en gescheiden gezinnen maar beperkt onderzoek gedaan naar gecohabiteerde (en gedecohabiteerde) gezinnen en de invloed op het functioneren van adolescenten (Brown, 2004). Er is wel een studie naar de ontwikkeling van kinderen die aantoont dat kinderen uit gecohabiteerde gezinnen meer risico lopen op een abnormale emotionele ontwikkeling (Waldfoegel, Craigie, & Brooks-Gunn, 2010).

Op basis van de genoemde studies lijkt het erop dat er een verband is tussen scheiding en internaliserende problematiek. Het aantal onderzoeken naar de relatie tussen verschillende typen gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag is echter schaars.

Gezinsstructuur en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten

Naast onderzoek naar de rol van scheiding in internaliserend probleemgedrag bij kinderen en adolescenten (Van der Valk, Spruijt, De Goede, Meeus, & Maas, 2004), is er veel onderzoek gedaan naar scheidingsgevolgen in termen van externaliserend probleemgedrag bij kinderen en adolescenten (Bijvoorbeeld: Amato, 2000, 2001; Carlson & Corcoran, 2001; Kelly, 2000; Simons et al., 1999; Van der Valk et al., 2005). Onder externaliserend probleemgedrag wordt hier agressief en delinquent gedrag verstaan (Amato, 2001; Emery et al., 1999).

De genoemde studies hebben consistent gerapporteerd dat ouderlijke scheiding gemiddeld genomen samengaat met meer externaliserend probleemgedrag bij kinderen en adolescenten (Amato, 2000, 2001; Carlson & Corcoran, 2001; Kelly, 2000; Simons et al., 1999; Van der Valk et al., 2005). Gezinsstructuur blijkt dus een significante rol te spelen in externaliserend probleemgedrag, waarbij het opgroeien in een gescheiden gezin samen gaat met meer externaliserend probleemgedrag (Emery et al., 1999; Hetherington & Stanley-Hagan, 1999; Lansford, 2009; Van der Valk et al., 2005). Dit betekent dat kinderen van gescheiden ouders meer gedragsproblemen vertonen dan kinderen uit intacte gezinnen (Sun,

2001), waaronder zowel meer delinquent als agressief gedrag (Emery et al., 1999).

Een aantal studies heeft bovendien de rol van ouderlijke cohabitatie in de ontwikkeling en het welzijn van kinderen en adolescenten onderzocht (Dunifon & Kowaleski-Jones, 2002; Manning & Lamb, 2003; Morrison & Ritualo, 2000). Behalve Brown (2004) heeft geen van deze studies echter onderzoek gedaan naar verschillen in het functioneren van adolescenten in gezinnen met twee biologische, gecohabiteerde ouders in vergelijking tot gezinnen met twee biologische, getrouwde ouders. Uit het onderzoek van Brown (2004) blijkt dat adolescenten met twee biologische, gecohabiteerde ouders significant meer gedragsproblemen vertonen dan adolescenten met twee biologische, getrouwde ouders. Dit betekent dat adolescenten die opgroeien buiten een gezin met twee biologische, getrouwde ouders de neiging hebben om meer gedragsproblemen te vertonen (Brown, 2004) en dat dit dus niet alleen het gevolg is van een scheiding.

In onderzoeken is dus consistent gerapporteerd dat ouderlijke scheiding samengaat met externaliserend probleemgedrag bij kinderen en adolescenten (Amato, 2000, 2001; Van der Valk et al., 2005) en een enkele studie heeft aangetoond dat er sprake is van gemiddeld meer externaliserend probleemgedrag bij adolescenten uit gecohabiteerde gezinnen dan bij adolescenten uit getrouwde gezinnen (Brown, 2004). Het is echter niet bekend in welke mate adolescenten in gedecohabiteerde gezinnen externaliserend probleemgedrag vertonen.

Sekseverschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag

Zoals hierboven beschreven, is gebleken dat het met jongeren van wie de ouders gescheiden zijn, op diverse ontwikkelingsgebieden, gemiddeld minder goed gaat dan met jongeren uit intacte gezinnen (Amato, 2001). In veel onderzoeken worden verschillen gevonden tussen het gedrag van jongens en meisjes na een ouderlijke scheiding. De resultaten van deze studies zijn echter niet altijd eenduidig; dit komt onder andere door een verschil in methodiek. Kwalitatieve studies kunnen bijvoorbeeld andere resultaten opleveren dan

kwantitatieve studies (Spruijt & Duindam, 2004; Van der Valk et al., 2005).

Het is uit een groot aantal onderzoeken bekend dat jongens en meisjes over het algemeen niet in dezelfde mate internaliserend of externaliserend probleemgedrag vertonen. Jongens hebben gemiddeld genomen meer externaliserend probleemgedrag en meisjes meer internaliserend probleemgedrag (Gaylord, Kitzmann, & Lockwood, 2003; Reitz, Deković, & Meijer, 2005; Spruijt, Kormos, Burggraaf, & Steenweg, 2002; Tompkins, Hockett, Abraibesh, & Witt, 2011). Het is echter gebleken dat scheiding niet alleen externaliserende problemen bij jongens kan veroorzaken (Perrin, Ehrenberg, & Hunter, 2013). Simons en collega's (1999) hebben bijvoorbeeld aangetoond dat ouderlijke scheiding voor zowel een hoger risico op internaliserende als externaliserende problemen zorgt bij jongens. Daarnaast is aangetoond dat zowel jongens als meisjes na een ouderlijke scheiding meer *acting-out*-gedrag laten zien wanneer dat vergeleken wordt met jongeren uit intacte gezinnen (Hetherington, 1999). Onder *acting-out*-gedrag wordt hier agressief en destructief gedrag verstaan (Pihet, Combremont, Suter, Stephan, & 2012). Bij meisjes neemt de kans op externaliserende problemen toe na een ouderlijke scheiding, maar de kans op internaliserende problemen niet (Simons et al., 1999). Deze bevinding komt echter niet overeen met een ander onderzoek waaruit blijkt dat ouderlijke scheiding vooral de kans op internaliserende problemen bij meisjes vergroot (Oldehinkel, Ormel, Veenstra, De Winter, & Verhulst, 2008).

Zowel voor jongens als voor meisjes geldt dat ouderlijke scheiding wordt geassocieerd met verschillende problemen (Van der Valk et al., 2005). Er bestaat op dit moment echter geen eenduidig beeld over de vraag welk probleemgedrag kenmerkend is voor jongens en meisjes na een ouderlijke scheiding (Sun, 2001).

Kwaliteit van de ouder-kindrelatie en gezinsstructuur

Zoals hierboven vermeld, bestaat er een verband tussen ouderlijke scheiding en internaliserende en externaliserende problemen bij adolescenten (Bijvoorbeeld: Amato, 2010;

Reiter et al., 2013; Van der Valk et al., 2005). Het verband tussen gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag zou gemedieerd kunnen worden door de kwaliteit van de ouder-kindrelatie. Er bestaat namelijk ook een verband tussen de kwaliteit van deze relatie en internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten (Boutelle, Eisenberg, Gregory, & Neumark-Sztainer, 2009; Steinberg, 2001; Videon, 2002). Een goede kwaliteit van de ouder-kindrelatie is van belang voor adolescenten; dit zou onder meer kunnen zorgen voor een hogere eigenwaarde en een goede sociale competentie (Boutelle et al., 2009; Sentse & Laird, 2010). Een slechte ouder-kindrelatie kan samen gaan met verschillende gedragsproblemen bij adolescenten, zowel op internaliserend als op externaliserend gebied (Sentse & Laird, 2010; Sun, 2001).

De gezinssysteemtheorie van Minuchin (1974) bestaat uit een aantal subsystemen, zoals de relatie tussen ouders en de ouder-kindrelatie, en stelt dat alle onderdelen binnen deze systemen aan elkaar zijn verbonden. De systemen zijn gerangschikt volgens een hiërarchie, waarbij de relatie tussen ouders wordt beschouwd als het belangrijkste element voor de kwaliteit van het gezinsleven (Erel & Burman, 1995). Problemen in een bepaald subsysteem, zoals de relatie van ouders, zouden kunnen zorgen voor problemen in een ander subsysteem, bijvoorbeeld de ouder-kindrelatie. Dit wordt ook wel het *spillover*-effect genoemd (Van der Valk et al., 2004). Wanneer er sprake is van een ouderlijke scheiding, waarbij de relatie van ouders vaak van mindere kwaliteit is in vergelijking tot de relatie van getrouwde ouders, kan dit voor een vermindering in kwaliteit van de ouder-kindrelatie of een hoger niveau van onenigheid tussen ouder en kind zorgen (Minuchin, 1974; Sobolewski & Amato, 2007). Dit kan weer samengaan met meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag (Sentse & Laird, 2010; Sun, 2001). Door meerdere onderzoeken wordt ook bevestigd dat de kwaliteit van de ouder-kindrelatie na ouderlijke scheiding gemiddeld genomen lager is dan de kwaliteit van de ouder-kindrelatie in getrouwde gezinnen (Cohen & Finzi-Dottan, 2009; Dunlop,

Burns, & Bermingham, 2001; Kalmijn, 2012; Van der Valk et al., 2004).

Een ouderlijke scheiding kan samengaan met een verslechtering van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie (Cohen & Finzi-Dottan, 2009), en een verminderde ouder-kindrelatie verhoogd de kans op gedragsproblemen bij adolescenten, zowel op internaliserend als op externaliserend gebied (Sentse & Laird, 2010; Sun, 2001). Welke rol de ouder-kindrelatie speelt in een mogelijk verband tussen gezinsstructuur en het functioneren van adolescenten is echter nog niet duidelijk. Hier is namelijk nog weinig onderzoek naar gedaan, met name bij gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen. Wel zou er een verschil kunnen zijn in de rol van de ouder-kindrelatie tussen getrouwde en gecohabiteerde gezinnen, aangezien de relatie tussen gecohabiteerde ouders minder stabiel zou zijn (Ackerman et al., 2001).

Dit onderzoek

Ondanks onderzoek naar de rol van scheiding in het functioneren van adolescenten (Amato, 2000, 2001; Simons et al., 1999; Van der Valk et al., 2005), is weinig bekend over internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten in gedecohabiteerde gezinnen ten opzichte van adolescenten in getrouwde, gescheiden en gecohabiteerde gezinnen in Nederland. Daarin zal deze studie bestaand onderzoek uitbreiden. Bovendien zijn de bevindingen uit voorgaande onderzoeken met betrekking tot sekseverschillen in het functioneren van adolescenten in verschillende typen gezinsstructuur inconsistent (Van der Valk et al., 2005) en is weinig bekend over de rol van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie. Aangezien de typen gezinsstructuur erg gevarieerd zijn geworden in de afgelopen decennia (Brown, 2004), maar hier weinig onderzoek naar is gedaan met betrekking tot het functioneren van adolescenten, is het zowel wetenschappelijk als maatschappelijk relevant hier verder onderzoek naar te doen.

Samenvattend is het doel van deze studie te onderzoeken wat de rol is van gezinsstructuur in het functioneren van adolescenten, of hierin sekseverschillen zijn en wat de

rol van de ouder-kindrelatie hierin is. Er zal daarbij een vergelijking worden gemaakt tussen adolescenten uit getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen. De hoofdvraag van deze studie is dus: Wat is de rol van gezinsstructuur in het functioneren van adolescenten, zijn hierin sekseverschillen en wat is de rol van de ouder-kindrelatie. Om deze vraag te beantwoorden worden vier deelvragen gesteld. Allereerst: Is er een verschil in internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten in getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen? Hierbij luidt de hypothese: Adolescenten met gescheiden ouders zullen meer internaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders, en met voorzichtigheid kan worden verwacht dat adolescenten met gecohabiteerde ouders meer internaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. De tweede deelvraag luidt: Is er een verschil in externaliserend probleemgedrag tussen adolescenten in getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen? Waarbij de volgende hypothese is geformuleerd: Adolescenten met gescheiden ouders zullen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders, en met voorzichtigheid kan worden verwacht dat adolescenten met gecohabiteerde ouders meer externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. Aangezien onderzoek naar internaliserend en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten van gedecohabiteerde ouders beperkt is, zal dit exploratief onderzocht worden. De derde deelvraag luidt: Zijn er verschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag tussen jongens en meisjes in de verschillende typen gezinsstructuur? Tot slot luidt de laatste deelvraag: Speelt de ouder-kindrelatie een rol in eventuele verschillen in functioneren van adolescenten in de verschillende typen gezinsstructuur? Aangezien over de laatste twee deelvragen nog weinig bekend is en bestaande studies inconsistente resultaten rapporteren, zal explorierend onderzoek worden gedaan.

Methode

Steekproef

In het huidige onderzoek wordt gebruik gemaakt van de data die verkregen zijn in het kader van het survey-onderzoek 'Scholieren en Gezinnen'. Voor dit cross-sequentiële onderzoek zijn gedurende de jaren 2006 tot en met 2013 data verzameld. De steekproef bestaat uit gepoolde data die verzameld zijn op basisscholen en middelbare scholen verspreid over Nederland. Voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van vragenlijsten die bij 7795 scholieren, in de leeftijd van 9 tot 18 jaar, zijn afgenomen. Aangezien dit onderzoek zich alleen richt op adolescenten, is gebruik gemaakt van een selectie van de totale gepoolde steekproef. Deze bestaat uit de data van scholieren van 12 tot 18 jaar ($M = 13.54$, $SD = 1.01$). Dit omvat de data van 6821 scholieren, waaronder 3503 meisjes (51.3%) en 3318 jongens (48.5%). Het opleidingsniveau van deze scholieren is als volgt verdeeld ($n = 3418$): VMBO ($n = 877$, 12.8%), VMBO/HAVO ($n = 47$, 0.7%), HAVO ($n = 640$, 9.4%), HAVO/VWO ($n = 235$, 3.4%), VWO/Gymnasium ($n = 1242$, 18.2%) en anders ($n = 377$, 5.0%).

Het grootste gedeelte van de respondenten is afkomstig uit een intact gezin, waarbij de ouders getrouwd zijn ($n = 5114$, 74.8%) of duurzaam samenwonen (cohabitatie; $n = 321$, 4.7%). Van een klein gedeelte van de respondenten zijn de ouders uit elkaar, waarbij de ouders gescheiden ($n = 950$, 13.9%) of gedecohabiteerd (voorheen samenwonend, nu uit elkaar; $n = 305$, 4.5%) zijn. Daarnaast is er nog de optie of vader en/of moeder overleden is ($n = 128$, 1.9%). Voor het huidige onderzoek wordt een selectie van jongeren uit intacte en gescheiden gezinnen gebruikt. De jongeren uit verweduwd gezinnen worden daarom buiten beschouwing gelaten.

Procedure

Het afnemen van de vragenlijsten is gedaan door studenten Pedagogische Wetenschappen van de Universiteit Utrecht in de jaren 2006, 2007, 2008, 2009, 2011 en

2013. Dr. E. Spruijt en Dr. I. van der Valk van de onderzoeksgroep Jeugd & Gezin van de Faculteit Sociale Wetenschappen waren de supervisors. De vragenlijsten zijn afgenomen bij leerlingen in de leeftijd van 12 tot 18 jaar van vergelijkbare middelbare scholen verspreid door Nederland, die aselect zijn gekozen.

Wanneer de middelbare scholen bereid waren mee te werken aan het onderzoek, werden er twee of meer klassen geselecteerd door middel van een gemakssteekproef. Vervolgens werden de leerlingen en ouders, voorafgaand aan de vragenlijst, geïnformeerd over de gevoeligheid van sommige vragen door middel van een brief. Hierin is kenbaar gemaakt dat de scholieren niet verplicht waren deel te nemen aan het onderzoek en dat de respondenten op elk moment konden stoppen met het invullen van de vragenlijst. De vragenlijsten zijn in de klas individueel, vrijwillig, anoniem en schriftelijk – door middel van zelfrapportage – door de scholieren ingevuld, waarbij de scholieren vooraf een korte toelichting op het onderzoek en een instructie voor het invullen hebben gekregen.

Instrumenten

De vragenlijst Scholieren & Gezinnen is samengesteld door Dr. E. Spruijt en Dr. I. van der Valk. Er wordt bij deze vragenlijst ingegaan op het individueel en gezinsfunctioneren bij de scholieren. Hierbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van bestaande meetinstrumenten en soms verkorte versies, waarvan de betrouwbaarheid en validiteit reeds afdoende zijn aangetoond. Vanwege een klein verschil in de formulering van bepaalde items en/of in de antwoordcategorieën en/of in het aantal gebruikte items per schaal, is ervoor gekozen om de schalen van een groot aantal constructen per meetronde te berekenen en vervolgens per meetronde te standaardiseren. Op deze manier kan toch gebruik gemaakt worden van een optimale steekproefgrootte, en kunnen de schalen over de meetrondes heen toch met elkaar worden vergeleken. Aangezien de betrouwbaarheden van alle instrumenten

steeds hoog zijn en de verschillen klein, wordt alleen de gemiddelde

betrouwbaarheidscoëfficiënt per schaal over de meetrondes weergegeven.

Gezinsstructuur. Om de gezinsstructuur te meten, is naar de gezinssituatie van de scholieren gevraagd. Hierbij hebben de scholieren kunnen kiezen uit zes antwoordcategorieën: (1) mijn ouders zijn getrouwd (wonen samen); (2) mijn ouders wonen samen, maar zijn niet getrouwd; (3) mijn ouders zijn gescheiden (waren getrouwd); (4) mijn ouders zijn gescheiden (waren samenwonend); (5) mijn moeder is overleden; en (6) mijn vader is overleden. De respondenten waarvan moeder en/of vader is overleden zullen buiten beschouwing worden gelaten in dit onderzoek, aangezien alleen een vergelijking zal worden gemaakt tussen getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde ouders.

Internaliserende problemen. Het concept internaliserende problemen is samengesteld uit drie subschalen; namelijk angst, depressie en emotionele problemen (subschaal van de SDQ). Algemene angstgevoelens zijn gemeten door de *General Anxiety Subscale* van de *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders – Revised version* (SCARED-R), vertaald door Muris en Steerneman (2001). De *General Anxiety Subscale* bestaat uit negen items die beantwoord kunnen worden op een drie-puntsschaal met de antwoordmogelijkheden 0 (bijna nooit), 1 (soms) en 2 (vaak). Voorbeelden van items zijn ‘Ik ben zenuwachtig’ en ‘Ik maak me zorgen over hoe goed ik dingen doe’. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes van de schaal angst is $\alpha = .88$, wat wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). Er is gebruik gemaakt van het gemiddelde van de items als indicator van angst, waarbij een hogere score duidt op meer angst.

Depressie is gemeten met behulp van een verkorte versie van de *Children's Depression Inventory* (CDI; Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998). Hierbij is gebruik gemaakt van een verkorte versie, waarbij 10 van de 27 vragen beantwoord zijn in de

vorm van bijvoorbeeld 'Ik heb het gevoel dat ik vaak moet huilen' of 'Ik heb vaak het idee dat ik alles verkeerd doe'. De vragen zijn op een vijf-puntsschaal beantwoord, variërend van 'helemaal niet waar' tot 'erg waar'. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes van de schaal depressie is $\alpha = .88$, wat wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). Er is gebruik gemaakt van het gemiddelde van de items als indicator van depressie, waarbij een hogere score duidt op meer depressieklachten.

In een deel van de datasets is ook emotionele problemen gemeten aan de hand van de *Strengths and Difficulties Questionnaire* (SDQ; Goedhart, Treffers, & Van Widenfelt, 2003). De gehele, originele SDQ is afgenomen en bestaat uit 25 items. Uitspraken over emotionele problemen zijn gemeten met de subschaal emotionele problemen van de SDQ, die bestaat uit vijf items. Voorbeelden van items zijn: 'Ik ben vaak ongelukkig, in de put of in tranen' en 'Ik ben zenuwachtig in nieuwe situaties, ik verlies makkelijk mijn zelfvertrouwen'. De items zijn op een drie-puntsschaal beantwoord, variërend van 'niet waar' tot 'zeker waar'. De subschaal emotionele problemen van de SDQ is bij elke meetronde op dezelfde wijze bevraagd, waardoor de betrouwbaarheidscoëfficiënt niet per meetronde is berekend. De betrouwbaarheid van de subschaal emotionele problemen van de SDQ bedraagt $\alpha = .77$, wat wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). Er is gebruik gemaakt van het gemiddelde van de items als indicator van emotionele problemen, waarbij een hogere score duidt op meer emotionele problemen.

Gezien de (hoge) onderlinge correlaties tussen de subschalen angst, depressie en emotionele problemen ($r_{\text{angst-depressie}} = .77$; $r_{\text{angst-SDQ_emo}} = .66$; $r_{\text{depressie-SDQ_emo}} = .70$) en het feit dat deze subschalen in een factoranalyse een onderliggende factor vormen (Verklaarde variantie = 80.79%), kan een gemiddelde van de subschaalscores op depressie, angst en emotionele problemen worden gebruikt als indicator van internaliserende problemen.

Externaliserende problemen. Het concept externaliserende problemen bestaat uit twee subschalen; namelijk agressie en delinquentie. Agressie bij scholieren is gemeten aan de hand van een verkorte versie van de *Direct and Indirect Aggression Scales* (DIAS; Björkqvist, Lagerspetz, & Osterman, 1992). De hoofdvraag is: ‘Als jij boos of kwaad bent op iemand, wat doe je dan ...?’ Voorbeelden van items die volgen op de hoofdvraag met betrekking tot agressie zijn: ‘Ik scheld de ander uit’ of ‘Ik ga slaan of schoppen’. Elk afzonderlijk item wordt gescoord op een vier-puntsschaal, variërend van ‘nooit’ tot ‘heel vaak’. Het instrument om agressie te meten is bij elke meetronde op dezelfde wijze bevraagd, waardoor de betrouwbaarheidscoëfficiënt niet per meetronde is berekend. De betrouwbaarheid van de schaal agressie bedraagt $\alpha = .90$, wat wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). De gemiddelde score op de 11 items van de verkorte versie vormt een indicator voor agressie, waarbij een hogere score duidt op meer agressie.

Delinquentie bij scholieren is gemeten aan de hand van een verkorte versie van de Delinquentie Zelfrapportagelijst (Baerveldt, Van Rossem, & Vermande, 2003). Vijftien van de originele 23 items zijn gebruikt. In de Delinquentie Zelfrapportagelijst wordt gevraagd naar gedragingen die in de afgelopen 12 maanden hebben plaatsgevonden. Voorbeelden van items zijn: ‘Betrokken geweest bij een gevecht’ en ‘Iets uit een winkel gestolen of meegenomen’. Elk afzonderlijk item wordt gescoord op een vier-puntsschaal, variërend van ‘nooit’ tot ‘4 keer of meer’. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes van de schaal delinquentie is $\alpha = .86$, wat wordt gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). De gemiddelde score op de 15 items van de verkorte versie is berekend als een indicator voor delinquentie, waarbij een hogere score duidt op meer delinquentie.

Gezien de onderlinge correlaties tussen de subschalen agressie en delinquentie ($r_{\text{agressie-delinquentie}} = .48$) en het feit dat deze subschalen in een factoranalyse een onderliggende

factor vormen (Verklaarde variantie = 73.81%), kan een gemiddelde van de subschaalscores op agressie en delinquentie worden gebruikt als indicator van externaliserende problemen.

Kwaliteit ouder-kindrelatie. De kwaliteit van de relatie tussen de vader en de scholier en tussen de moeder en de scholier is gemeten met de verkorte versie van de *Network of Relationship Inventory* (NRI; Furman & Buhrmester, 1985). Twee subschalen uit deze bestaande vragenlijst zijn geselecteerd; namelijk steun en ruzie. In totaal zijn acht dezelfde vragen gesteld, apart voor vader en voor moeder; zes items over steun en twee items over ruzie. Een voorbeeld van een item over steun is: 'Waardeert je moeder de dingen die je doet?' Een voorbeeld van een item over ruzie is: 'Ergeren jij en je vader zich aan elkaar en worden jullie boos?'. Elke vraag kan worden beantwoord met een vijf-puntsschaal van 'weinig of niet' tot 'meer kan niet'. Bij de subschaal steun duidt een hogere score op meer steun van die ouder, terwijl een hogere score op de subschaal ruzie duidt op meer ruzie met die ouder. De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes van de subschaal steun bij vader en bij moeder is $\alpha = .76$ respectievelijk $\alpha = .72$ in het huidige onderzoek, wat beide gewaardeerd wordt als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). De gemiddelde betrouwbaarheidscoëfficiënt over de meetrondes van de subschaal ruzie bij vader en bij moeder is $\alpha = .85$ respectievelijk $\alpha = .71$ in het huidige onderzoek en wordt beide gewaardeerd als een goede betrouwbaarheid (Field, 2013). Per subschaal is het gemiddelde gebruikt.

Analyseprocedure

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn drie verschillende analyses toegepast met behulp van het statistiekprogramma SPSS. Om te onderzoeken of er een verschil is in internaliserend en externaliserend probleemgedrag tussen adolescenten in de verschillende typen gezinsstructuur is een eenweg-ANOVA toegepast. Daarbij zijn internaliserend en externaliserend probleemgedrag de afhankelijke variabelen op interval

meetniveau. De variabele gezinsstructuur is hier de onafhankelijke variabele en op nominaal meetniveau. Er is gekozen voor een eenweg-ANOVA, omdat deze analyse in staat is om de gemiddelden van meer dan twee groepen te vergelijken, in tegenstelling tot een t-test.

Daarnaast geeft deze analyse antwoord op de vraag of er een verschil is tussen de onderzochte groepen. Indien er een significant verschil is gevonden in het gemiddelde probleemgedrag tussen de groepen, is met een post-hoc toets nagegaan tussen welke groepen het verschil significant is (Gravetter & Wallnau, 2009).

De vraag of er een verschil is in internaliserend en externaliserend probleemgedrag tussen jongens en meisjes in de verschillende typen gezinsstructuur, is beantwoord met behulp van een meerweg-ANOVA. Daarbij is gezinsstructuur de onafhankelijke variabele op nominaal meetniveau, sekse de mogelijk modererende variabele op nominaal meetniveau en type probleemgedrag de afhankelijke variabele op interval meetniveau. Er is gekozen voor een meerweg-ANOVA, omdat deze analyse in staat is het hoofdeffect van meerdere onafhankelijke variabelen op de afhankelijke variabele te toetsen, en te toetsen of sprake is van een interactie-effect tussen de onafhankelijke variabelen op de afhankelijke variabele (Field, 2013). Zo kan antwoord worden gegeven op de vraag of er sprake is van een moderator-effect van geslacht.

De laatste deelvraag over de mate waarin de ouder-kindrelatie een rol speelt in het functioneren van adolescenten in verschillende typen gezinsstructuur, is beantwoord met een ANCOVA. Hierbij is gezinsstructuur de onafhankelijke variabele op nominaal meetniveau, de kwaliteit van de ouder-kindrelatie de mogelijk mediërende variabele op interval meetniveau (verdeeld in de subvariabelen steun van moeder, ruzie met moeder, steun van vader en ruzie met vader) en type probleemgedrag de afhankelijke variabele op interval meetniveau. Met deze analyse is het mogelijk om te bepalen wat het effect is van de vier subvariabelen van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie op het type probleemgedrag, maar

ook wat het effect is van gezinsstructuur op het type probleemgedrag of wat hiervan overblijft wanneer gecontroleerd is voor de vier subvariabelen van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie (Field, 2013).

Resultaten

Beschrijvende statistieken

De beschrijvende statistieken van de concepten uit dit onderzoek zijn per gezinstype en geslacht te vinden in Tabel 1 en 2. Het gaat hierbij om de concepten ‘internaliserend probleemgedrag’, ‘externaliserend probleemgedrag’ (Tabel 1) en ‘de kwaliteit van de ouder-kindrelatie’; ruzie met en steun van moeder en vader (Tabel 2).

Tabel 1

Beschrijvende statistieken van internaliserend en externaliserend probleemgedrag per gezinstype en geslacht

Gezinsstructuur	Geslacht	Concept					
		Internaliseren			Externaliseren		
		<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Getrouwd	Jongens	2484	-0.23	0.78	2490	0.25	0.96
	Meisjes	2574	0.24	0.95	2578	-0.26	0.63
	Totaal	5058	0.01	0.90	5068	-0.01	0.85
Gecohabiteerd	Jongens	147	-0.23	0.76	148	0.40	0.91
	Meisjes	171	0.24	0.96	171	-0.20	0.72
	Totaal	318	0.03	0.90	319	0.08	0.87
Gescheiden	Jongens	414	-0.12	0.90	417	0.34	1.06
	Meisjes	506	0.52	1.05	507	-0.16	0.81
	Totaal	920	0.23	1.04	924	0.07	0.97
Gedecohabiteerd	Jongens	160	-0.90	0.92	160	0.34	1.03
	Meisjes	139	0.32	0.95	140	-0.01	0.89
	Totaal	299	0.10	0.95	300	0.18	0.98
Totaal	Jongens	3205	-0.21	0.80	3215	0.28	0.98
	Meisjes	3390	0.28	0.97	3396	-0.23	0.68
	Totaal	6595	0.04	0.92	6611	0.02	0.88

Noot. Internaliseren en externaliseren zijn gestandaardiseerde waarden

Tabel 2

Beschrijvende statistieken van kwaliteit van de ouder-kindrelatie per gezinstype en geslacht

Gezinsstructuur	Geslacht	Concepten											
		Ruzie met moeder			Steun van moeder			Ruzie met vader			Steun van vader		
		<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>n</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Getrouwd	Jongens	2500	1.63	0.74	2501	4.11	0.65	2492	1.65	0.79	2493	4.08	0.67
	Meisjes	2581	1.71	0.78	2581	4.20	0.67	2578	1.69	0.79	2579	4.16	0.65
	Totaal	5081	1.67	0.76	5082	4.15	0.66	5070	1.67	0.79	5072	4.12	0.66
Gecohabiteerd	Jongens	148	1.66	0.65	148	4.02	0.61	145	1.62	0.74	145	3.96	0.67
	Meisjes	170	1.78	0.79	170	4.21	0.53	167	1.73	0.81	167	4.13	0.66
	Totaal	318	1.72	0.73	318	4.12	0.57	312	1.69	0.80	312	4.04	0.69
Gescheiden	Jongens	426	1.69	0.74	426	4.11	0.62	398	1.67	0.94	398	3.82	0.95
	Meisjes	513	1.84	0.85	513	4.13	0.72	480	1.79	1.00	485	3.83	0.97
	Totaal	939	1.77	0.80	939	4.12	0.68	878	1.73	0.97	883	3.82	0.96
Gedecohabiteerd	Jongens	160	1.83	0.82	160	3.92	0.84	145	1.68	0.95	147	3.60	1.17
	Meisjes	140	1.89	0.84	141	4.17	0.61	124	1.64	0.90	125	3.83	0.98
	Totaal	300	1.86	0.83	301	4.03	0.75	269	1.66	0.93	272	3.71	1.09
Totaal	Jongens	3234	1.65	0.74	3235	4.09	0.66	3180	1.66	0.82	3183	4.02	0.75
	Meisjes	3404	1.74	0.79	3405	4.19	0.67	3349	1.71	0.83	3356	4.10	0.73
	Totaal	6638	1.70	0.77	6640	4.14	0.67	6529	1.68	0.82	6539	4.06	0.74

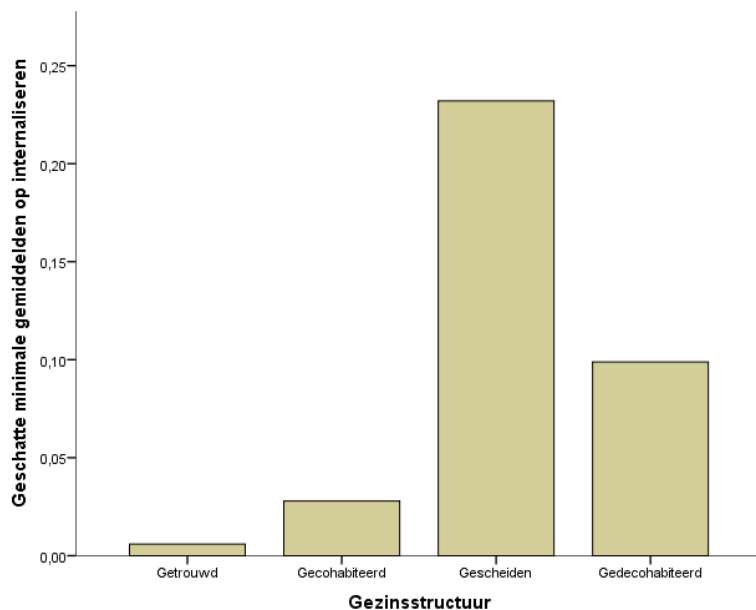
Internaliserend probleemgedrag

Een eenweg-ANOVA is uitgevoerd om te onderzoeken of er een verschil is in het gemiddeld internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten uit verschillende gezinsstructuren. Aangezien de *Shapiro-Wilk* test minder geschikt is voor grote groepen (Allen & Bennett, 2010), zoals in deze studie het geval is, zijn in dit onderzoek alleen de *skewnes* en *kurtosis* tests uitgevoerd ter controle van normaliteit. *Skewnes* en *kurtosis* tests hebben aangetoond dat de aanname van normaliteit ondersteund wordt voor elk van de vier groepen; getrouwd, gecohabiteerd, gescheiden en gedecohabiteerd. De *Levene's* test is significant gebleken, $F(3, 6604) = 11.23, p = .000$, en dus wordt de aanname van homogeniteit van de variantie geschonden. De groepen binnen de onafhankelijke variabele

zijn echter groot, waardoor ANOVA niet gevoelig is voor schending van deze aanname (Allen & Bennett, 2010).

Vooraf werd verwacht dat adolescenten met gescheiden ouders meer internaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders, en met voorzichtigheid werd ook verwacht dat adolescenten met gecohabiteerde ouders meer internaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. De ANOVA die daartoe is uitgevoerd, is statistisch significant gebleken. Dit betekent dat er een significant verschil is in internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten uit verschillende gezinsstructuren, $F(3, 6604) = 16.05, p = .000, \eta^2 = .01$. Een Bonferroni Post-hoc analyse (bij een α van .05) laat zien dat adolescenten in gescheiden gezinnen ($M = 0.23, SD = 1.04$) significant meer internaliserend probleemgedrag vertonen dan kinderen in getrouwde ($M = 0.01, SD = 0.90$), gecohabiteerde ($M = 0.03, SD = 0.90$) en gedecohabiteerde gezinnen ($M = 0.10, SD = 0.95$). Adolescenten uit gedecohabiteerde gezinnen vertonen gemiddeld meer internaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit getrouwde en gecohabiteerde gezinnen, maar dit verschil is niet significant (Figuur 1). De effectgroottes voor de significante uitkomsten zijn als volgt; getrouwde en gescheiden gezinnen $d = 0.17$, gecohabiteerde en gescheiden gezinnen $d = 0.08$, en gescheiden en gedecohabiteerde gezinnen $d = 0.05$. Deze effectgroottes kunnen beoordeeld worden als een klein effect (Field, 2009).

Kortom, de vooraf opgestelde hypothese kan dus deels bevestigd worden. Adolescenten met gescheiden ouders vertonen significant meer internaliserend probleemgedrag dan adolescenten met getrouwde ouders, maar er is geen significant verschil gevonden in internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten met getrouwde ouders en adolescenten met gecohabiteerde ouders.

Figuur 1. Staafdiagram van geschatte gestandaardiseerde gemiddelden van gezinsstructuur op internaliserend probleemgedrag

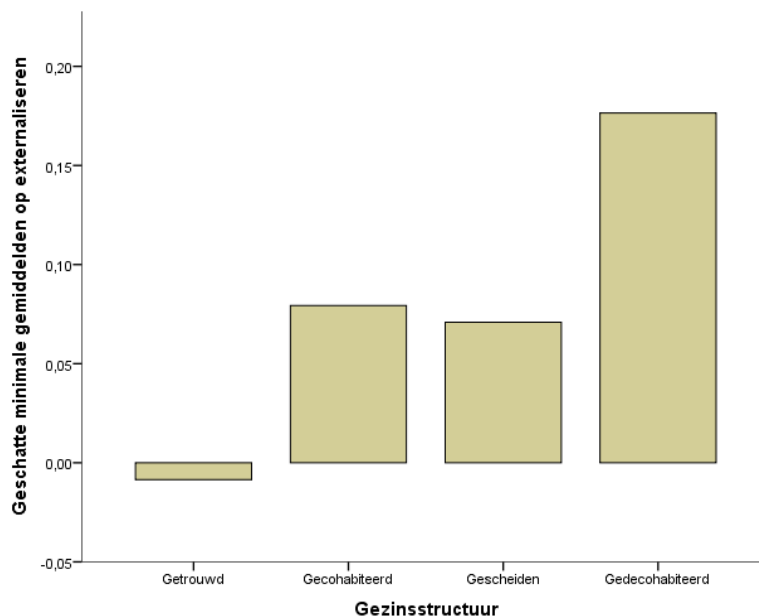
Externaliserend probleemgedrag

Om te onderzoeken of er een verschil is in externaliserend probleemgedrag tussen adolescenten uit verschillende gezinsstructuren is ook een eenweg-ANOVA uitgevoerd. *Skewnes* en *kurtosis* tests tonen aan dat de aanname van normaliteit niet ondersteund wordt voor elk van de vier groepen. Daarnaast is de *Levene's* test wederom significant gebleken, $F(3, 6620) = 8.57, p = .000$, en dus wordt de aanname van homogeniteit van de variantie geschonden. Net zoals bij internaliserend probleemgedrag zijn de groepen binnen de onafhankelijke variabele groot, waardoor ANOVA niet gevoelig is voor schending van deze aanname (Allen & Bennett, 2010).

Vooraf werd verwacht dat adolescenten met gescheiden ouders meer externaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. Daarnaast werd, gezien het gebrek aan empirisch bewijs, met voorzichtigheid verwacht dat adolescenten met gecohabiteerde ouders meer externaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. De ANOVA die is uitgevoerd om deze hypothesen te

toetsen, is statistisch significant gebleken. Dit betekent dat externaliserend probleemgedrag significant verschilt tussen adolescenten uit verschillende gezinsstructuren, $F(3, 6620) = 6.45, p = .000, \eta^2 = .00$. Een Bonferroni Post-hoc test analyse (bij een α van .05) laat zien dat kinderen in gedecohabiteerde gezinnen ($M = 0.18, SD = 0.98$) significant meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan kinderen in getrouwde gezinnen ($M = -0.01, SD = 0.85$). De effectgrootte bedraagt $d = 0.09$. Deze effectgrootte kan worden beoordeeld als een klein effect (Field, 2009). Adolescenten uit gescheiden gezinnen ($M = 0.07, SD = 0.97$) vertonen echter niet significant meer externaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit getrouwde en gecohabiteerde ($M = 0.08, SD = 0.87$) gezinnen (Figuur 2).

Dus de verwachting dat adolescenten met gescheiden ouders significant meer externaliserend probleemgedrag zouden laten zien en de verwachting dat adolescenten met gecohabiteerde ouders significant meer externaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders worden beide niet ondersteund.

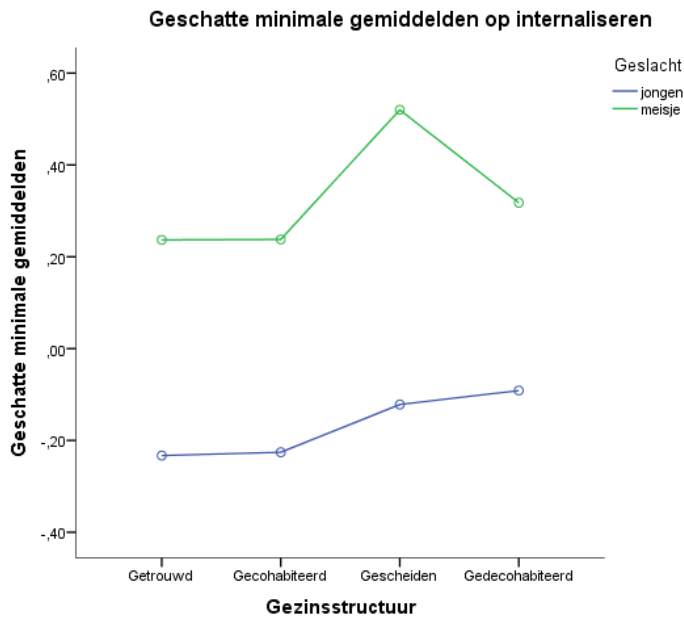
Figuur 2. Staafdiagram van geschatte gestandaardiseerde gemiddelden van gezinsstructuur op externaliserend probleemgedrag

Sekseverschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag

Internaliserend probleemgedrag. Een meerweg-ANOVA is uitgevoerd om de rol van geslacht en gezinsstructuur bij internaliserend probleemgedrag van adolescenten te onderzoeken. *Skewnes* en *kurtosis* tests tonen aan dat de aanname van normaliteit ondersteund wordt voor elk van de groepen, behalve voor jongens. De *Levene's* test is significant gebleken, $F(7, 6587) = 23.64, p = .000$, en dus wordt de aanname van homogeniteit van de variantie geschonden. Ook hier zijn de groepen binnen de onafhankelijke variabele groot, waardoor ANOVA niet gevoelig is voor schending van deze aanname (Allen & Bennett, 2010).

Aangezien in de bestaande literatuur weinig consistentie is over de rol van geslacht in internaliserend probleemgedrag onder verschillende gezinsstructuren, is hier vooraf geen verwachting voor opgesteld. Naast een significant hoofdeffect van gezinsstructuur, zoals hierboven beschreven, blijkt uit de bevindingen ook een significant hoofdeffect van geslacht op internaliserend probleemgedrag, $F(1, 6587) = 159.49, p = .000, \eta^2 = .02$. Hierbij hebben meisjes ($M = 0.28, SD = 0.97$) binnen alle groepen meer internaliserend probleemgedrag gerapporteerd dan jongens ($M = -0.21, SD = 0.80$). Bovendien is er sprake van een significant interactie-effect tussen gezinsstructuur en geslacht op internaliserend probleemgedrag, $F(3, 6587) = 2.67, p = .046, \eta^2 = .00$. Dat betekent dat jongens en meisjes uit de verscheidene typen gezinsstructuur significant verschillen in gemiddelden op internaliserend probleemgedrag. Met name meisjes in gescheiden gezinnen vertonen meer internaliserend probleemgedrag dan meisjes in de andere groepen, terwijl bij jongens de verschillen minder groot zijn (Figuur 3). Adolescenten uit verschillende typen gezinsstructuur verschillen dus niet alleen significant in de mate waarin ze internaliserend probleemgedrag vertonen, maar dit verschil aan de hand van gezinsstructuur interacteert ook significant met geslacht.

Figuur 3. Lijndiagram voor jongens en meisjes op de afhankelijke variabele internaliseren en factor gezinsstructuur

Externaliserend probleemgedrag. Een meerweg-ANOVA is tevens uitgevoerd om de rol van geslacht en gezinsstructuur in externaliserend probleemgedrag bij adolescenten te onderzoeken. *Skewnes* en *kurtosis* tests tonen aan dat de aanname van normaliteit niet ondersteund wordt voor elk van de groepen. De *Levene's* test is significant gebleken $F(7, 6603) = 53.88, p = .000$, en dus wordt de aanname van homogeniteit van de variantie geschonden. Net zoals bij internaliserend probleemgedrag zijn de groepen binnen de onafhankelijke variabele groot, waardoor ANOVA niet gevoelig is voor schending van deze aanname (Allen & Bennett, 2010).

Ook over de rol van geslacht in gemiddeld externaliserend probleemgedrag van jongeren uit verschillende gezinsstructuren is weinig bekend in de bestaande literatuur, waardoor vooraf geen verwachting is opgesteld. Bevindingen tonen aan dat er naast een significant hoofdeffect van gezinsstructuur, zoals eerder beschreven, er ook een significant hoofdeffect van geslacht is op externaliserend probleemgedrag, $F(1, 6603) = 176.26, p =$

.000, $\eta^2 = .03$. Jongens ($M = 0.28$, $SD = 0.98$) hebben daarbij binnen alle groepen meer externaliserend probleemgedrag gerapporteerd dan meisjes ($M = -0.23$, $SD = 0.68$). Er is geen significant interactie-effect gevonden tussen gezinsstructuur en geslacht op externaliserend probleemgedrag, $F(3, 6603) = 1.30$, $p = .273$, $\eta^2 = .00$. Dat betekent dat jongens en meisjes uit de verscheidene typen gezinsstructuur niet significant verschillen in gemiddelden op externaliserend probleemgedrag. Jongens en meisjes verschillen dus in de mate waarin ze externaliserend probleemgedrag vertonen en adolescenten uit verschillende gezinsstructuren verschillen ook in de mate waarin ze externaliserend probleemgedrag vertonen. Het effect van gezinsstructuur interacteert echter niet significant met het geslacht van de adolescenten.

Kwaliteit ouder-kindrelatie

Er is een ANCOVA uitgevoerd waarbij die variabelen alle vier tegelijk als covariaten zijn toegevoegd om de rol van die variabelen en gezinsstructuur in kaart te brengen bij internaliserend en externaliserend probleemgedrag van adolescenten. *Skewnes* en *kurtosis* tests hebben aangetoond dat de aanname van normaliteit ondersteund wordt voor elk van de vier groepen. De *Levene's* test is bij alle toetsen significant gebleken. De groepen binnen de onafhankelijke variabele zijn echter groot, waardoor ANOVA niet gevoelig is voor schending van deze aanname (Allen & Bennett, 2010). De aanname van homogene regressie wordt ondersteund bij de meeste toetsen, maar wordt niet ondersteund voor steun van moeder bij internaliserend probleemgedrag. Aangezien de aanname bij deze toetsen in minimale mate wordt geschonden, is de betrouwbaarheid van de ANCOVA slechts in minimale mate afgenomen.

Voorafgaand aan dit onderzoek is geen hypothese opgesteld over de rol van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie. In de literatuur is namelijk nog weinig bekend over deze rol in het verband tussen gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag.

Internaliserend probleemgedrag. Er is in de ANCOVA een significant hoofdeffect van ruzie met moeder op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten, $F(1, 6446) = 159.18, p = .000, \eta^2 = .02$; meer ruzie met moeder gaat samen met meer internaliserend probleemgedrag. Daarnaast heeft steun van moeder ook een significant effect op internaliserend probleemgedrag bij adolescenten, $F(1, 6446) = 18.97, p = .000, \eta^2 = .00$, waarbij meer steun van moeder samengaat met minder internaliserend probleemgedrag. Wat betreft de kwaliteit van de relatie met vader heeft ruzie een significant effect op internaliserend probleemgedrag, $F(1, 6446) = 62.39, p = .000, \eta^2 = .01$; meer ruzie met vader gaat samen met meer internaliserend probleemgedrag. Steun van vader heeft ook een significant effect op internaliserend probleemgedrag, $F(1, 6446) = 63.25, p = .000, \eta^2 = .01$. Net zoals bij moeder geldt dat meer steun van vader samen gaat met minder internaliserend probleemgedrag. Ondanks dat gecontroleerd is voor de steun van moeder en van vader en voor ruzie met moeder en met vader, heeft gezinsstructuur nog steeds een significant effect op internaliserend probleemgedrag, $F(1, 6446) = 6.64, p = .000, \eta^2 = .01$. Dit effect is echter wel afgenomen.

Dus zowel steun van moeder en van vader als ruzie met moeder en met vader hebben een significant effect op het voorkomen van internaliserend probleemgedrag bij adolescenten, maar deze effecten lijken het verband tussen gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag niet volledig te mediëren. Een deel van de verschillen in internaliserend probleemgedrag wordt verklaard door de ouder-kindrelatiekwaliteit variabelen, maar verschillen op basis van gezinsstructuur blijven significant (Tabel 3).

Externaliserend probleemgedrag. Er is in de ANCOVA een significant hoofdeffect van ruzie met moeder op externaliserend probleemgedrag bij adolescenten, $F(1, 6460) = 119.82, p = .000, \eta^2 = .02$; meer ruzie met moeder gaat samen met meer externaliserend probleemgedrag. Daarnaast heeft steun van moeder ook een significant effect op

externaliserend probleemgedrag bij adolescenten, $F(1, 6460) = 6.85, p = .009, \eta^2 = .00$, waarbij meer steun van moeder samengaat met minder externaliserend probleemgedrag. Wat betreft de kwaliteit van de relatie met vader heeft ruzie een significant effect op externaliserend probleemgedrag, $F(1, 6460) = 82.11, p = .000, \eta^2 = .01$. Net zoals bij moeder gaat meer ruzie met vader samen met meer externaliserend probleemgedrag. Steun van vader heeft ook een significant effect op externaliserend probleemgedrag, $F(1, 6460) = 12.88, p = .000, \eta^2 = .00$, waarbij meer steun van vader samengaat met minder externaliserend probleemgedrag. Gezinsstructuur heeft geen significant effect meer op externaliserend probleemgedrag wanneer gecontroleerd is voor steun van moeder en van vader en ruzie met moeder en met vader, $F(1, 6460) = 2.58, p = .052, \eta^2 = .00$.

Steun van en ruzie met moeder en vader hebben dus een significant effect op externaliserend probleemgedrag. Gezinsstructuur heeft daarbij geen significant effect meer op externaliserend probleemgedrag wanneer gecontroleerd is voor steun van moeder, ruzie met moeder, steun van vader en ruzie met vader (Tabel 3). Dit kan een indicatie vormen voor mediatie van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie tussen gezinsstructuur en externaliserend probleemgedrag, aangezien het verschil dat verklaard wordt door gezinsstructuur wegvalt na controle voor de kwaliteit van de ouder-kindrelatie.

Tabel 3

Toetsende statistieken: ANOVA's van het effect van gezinsstructuur, een meerweg-ANOVA van de rol van geslacht en een ANCOVA van de rol van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie in internaliserend en externaliserend probleemgedrag

	Internaliseren		Externaliseren	
	<i>P</i>	η^2	<i>p</i>	η^2
Gezinsstructuur	.000	.01	.000	.00
Geslacht	.000	.02	.000	.03
Gezinsstructuur*Geslacht	.046	.00	.273	.00
Ruzie met moeder	.000	.02	.000	.02
Steun van moeder	.000	.00	.009	.00
Ruzie met vader	.000	.01	.000	.01
Steun van vader	.000	.01	.000	.00
Gezinsstructuur gecontroleerd voor steun van en ruzie met vader en moeder	.000	.01	.052	.00

Conclusie en discussie

In deze studie is onderzoek gedaan naar de rol van gezinsstructuur in het functioneren van adolescenten, waarbij gekeken is naar de mate van internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Daarnaast is onderzocht of er sprake is van sekseverschillen en of de ouder-kindrelatie een rol speelt. Er is een vergelijking gemaakt tussen adolescenten uit getrouwde, gecohabeerde, gescheiden en gedecohabeerde gezinnen.

Gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag bij adolescenten

De eerste vraag die gesteld is in de huidige studie is of er een verschil is in internaliserend probleemgedrag tussen adolescenten in getrouwde, gescheiden, gecohabeerde en gedecohabeerde gezinnen. De hypothese dat adolescenten met gescheiden ouders meer internaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders, en dat adolescenten met gecohabeerde ouders meer internaliserend probleemgedrag zouden vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders kan op basis van

deze studie gedeeltelijk worden aangenomen. In dit onderzoek is gevonden dat adolescenten met gescheiden ouders significant meer internaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. Deze bevindingen ondersteunen eerder onderzoek (Amato, 2010; Van der Valk et al., 2005 e.a.). Daarentegen is er geen significant verschil gevonden tussen adolescenten met gecohabiteerde ouders en adolescenten met getrouwde ouders, in tegenstelling tot wat in de aanwezige literatuur is gevonden (Brown, 2004).

Het verschil in resultaten kan veroorzaakt zijn doordat de gecohabiteerde gezinnen in de eerdere studie een lagere SES hebben en vaker onder de armoede grens leven dan getrouwde gezinnen. Een lagere SES en armoede zou samen kunnen gaan met verminderd welzijn van adolescenten (Brown, 2004), terwijl in de huidige tijd dit verschil in SES tussen getrouwde en gecohabiteerde ouders wellicht niet meer aanwezig is en dus het verschil in welzijn (zoals internaliserende problematiek) kan opheffen. In eerder onderzoek zijn de significante verschillen in emotionele problemen tussen kinderen met getrouwde ouders en kinderen met gecohabiteerde ouders namelijk ook niet meer aanwezig wanneer voor economische bronnen is gecontroleerd (Brown, 2004). Er is verder onderzoek nodig naar het verschil in SES tussen de verschillende typen gezinsstructuur en de mogelijk mediërende rol van SES tussen gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag bij adolescenten.

Gezinsstructuur en externaliserend probleemgedrag bij adolescenten

De tweede vraag die in het huidige onderzoek aan de orde is gesteld, is of er een verschil is in externaliserend probleemgedrag tussen adolescenten in getrouwde, gescheiden, gecohabiteerde en gedecohabiteerde gezinnen. De hypothese bij deze deelvraag luidde: Adolescenten met gescheiden ouders zullen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders, en met voorzichtigheid kan worden verwacht dat adolescenten met gecohabiteerde ouders meer externaliserend probleemgedrag zullen vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders. Deze hypothese kan op basis van deze

studie worden verworpen. Er is een significant verschil gevonden tussen de onderzochte typen gezinsstructuur, maar dit significante verschil geldt alleen voor de vergelijking tussen adolescenten uit gedecohabiteerde en adolescenten uit getrouwde gezinnen. Hierbij geldt dat adolescenten uit gedecohabiteerde gezinnen meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten uit getrouwde gezinnen. Adolescenten uit gescheiden en gecohabiteerde gezinnen vertonen in dit onderzoek niet significant meer externaliserend probleemgedrag dan adolescenten uit getrouwde gezinnen.

Deze bevindingen lijken niet overeen te komen met eerder onderzoek, waaruit blijkt dat adolescenten met gescheiden ouders en adolescenten met gecohabiteerde ouders meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten met getrouwde ouders (Brown, 2004; Lansford, 2009; Van der Valk et al., 2005 e.a.). Adolescenten uit gescheiden gezinnen laten wel meer externaliserend probleemgedrag zien dan adolescenten uit getrouwde gezinnen, maar dit verschil is niet significant. Het is opvallend dat adolescenten uit gescheiden gezinnen niet significant meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan adolescenten uit getrouwde en gecohabiteerde gezinnen, terwijl adolescenten uit gedecohabiteerde gezinnen wel significant meer externaliserend probleemgedrag laten zien dan adolescenten uit getrouwde gezinnen. Een hypothetische verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de SES van gezinnen die eindigen in decohabitatie (al voor het uit elkaar gaan) lager is dan die van gescheiden gezinnen, wat samen zou kunnen gaan met meer externaliserend probleemgedrag (Brown, 2004). Daarnaast zou de relatie tussen gecohabiteerde ouders minder stabiel zijn, wat ook het risico op externaliserend probleemgedrag bij adolescenten al voor het uit elkaar gaan van deze ouders zou kunnen vergroten (Ackerman et al., 2001).

Sekseverschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag

De derde deelvraag die in deze studie is onderzocht, is: Zijn er verschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag tussen jongens en meisjes in de

verschillende typen gezinsstructuur? Deze vraag is explorierend onderzocht vanwege het gebrek aan consistentie in de bestaande literatuur. Op basis van de bevindingen in dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat er sprake is van een significant verschil tussen jongens en meisjes wanneer gekeken wordt naar internaliserend probleemgedrag. Meisjes vertonen in deze studie meer internaliserend probleemgedrag dan jongens, wat overeenkomt met ander onderzoek (Gaylord et al., 2003). Aangezien ook sprake is van een interactie-effect tussen gezinsstructuur en geslacht verschillen jongens en meisjes uit de verscheidene typen gezinsstructuur significant in gemiddelden op internaliserend probleemgedrag. Met name meisjes in gescheiden gezinnen vertonen meer internaliserend probleemgedrag dan meisjes in de andere groepen, terwijl bij jongens de verschillen minder groot zijn. Ook eerder onderzoek laat zien dat ouderlijke scheiding vooral de kans op internaliserende problemen bij meisjes vergroot (Oldehinkel et al., 2008). Een verklaring die hiervoor gegeven zou kunnen worden, is dat meisjes genetisch gezien gevoeliger zouden kunnen zijn voor internaliserend gedrag en als gevolg van een scheiding terugvallen op hun primaire aanleg (Oldehinkel et al., 2008).

Daarnaast is er een significant verschil gevonden tussen jongens en meisjes wanneer gekeken wordt naar externaliserend probleemgedrag. Jongens vertonen in het huidige onderzoek meer externaliserend probleemgedrag dan meisjes. Dit komt ook overeen met resultaten uit bestaande studies (Gaylord et al., 2003; Reitz et al., 2005; Tompkins et al., 2011). Tompkins en collega's (2011) geven aan dat een combinatie van genetische gevoeligheid en omgevingsomstandigheden, bijvoorbeeld een scheiding, ervoor kunnen zorgen dat jongens meer externaliserend probleemgedrag vertonen dan meisjes. Jongens en meisjes uit de verscheidene typen gezinsstructuur verschillen echter niet significant in gemiddelden op externaliserend probleemgedrag, aangezien er geen significant interactie-effect is gevonden tussen gezinsstructuur en geslacht op externaliserend probleemgedrag. Dit is consistent met eerder onderzoek dat laat zien dat zowel jongens als meisjes na een

ouderlijke scheiding meer *acting-out*-gedrag laten zien in vergelijking tot jongeren uit intacte gezinnen (Hetherington, 1999). Dit kan worden verklaard doordat in eenoudergezinnen, in vergelijking tot intacte gezinnen, minder supervisie en sociale controle plaatsvindt. Het risico op bijvoorbeeld delinquent gedrag wordt hierdoor vergroot (Hetherington, 1999).

Kwaliteit van de ouder-kindrelatie

Naast sekseverschillen is er ook explorerend onderzoek gedaan naar de rol van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie. De vraag die hierbij gesteld is, luidt: Speelt de kwaliteit van de ouder-kindrelatie een rol in eventuele verschillen in functioneren van adolescenten in de verschillende typen gezinsstructuur? Uit dit onderzoek blijkt dat meer ruzie met vader en meer ruzie met moeder samengaat met zowel meer internaliserend als externaliserend probleemgedrag, en dat meer steun van vader en meer steun van moeder samengaat met zowel minder internaliserend als externaliserend probleemgedrag. Dit is overeenkomstig eerder onderzoek dat aantoont dat een lagere ouder-kindrelatiekwaliteit samengaat met meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag (Sentse & Laird, 2010; Sun, 2001).

De kwaliteit van de ouder-kindrelatie lijkt echter niet volledig de relatie tussen gezinsstructuur en internaliserend probleemgedrag te mediëren, aangezien verschillen op basis van gezinsstructuur blijven bestaan. Voor externaliserend probleemgedrag geldt dat het verschil dat verklaard wordt door gezinsstructuur wegvalt wanneer gecontroleerd is voor de kwaliteit van de ouder-kindrelatie. Dit kan een indicatie vormen voor mediatie van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie tussen gezinsstructuur en externaliserend probleemgedrag.

De rol die de ouder-kindrelatiekwaliteit lijkt te spelen in de relatie tussen gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag kan verklaard worden aan de hand van de gezinssysteemtheorie van Minuchin (1974). Diverse typen gezinsstructuur kunnen verschillen in de kwaliteit van de relatie tussen ouders. Bij bijvoorbeeld een ouderlijke scheiding is de relatie tussen ouders vaak van mindere kwaliteit

in vergelijking tot de relatie tussen getrouwde ouders (Amato, 2007). Volgens de gezinssysteemtheorie wordt de relatie tussen ouders beschouwd als het belangrijkste element voor de kwaliteit van het gezinsleven (Erel & Burman, 1995) en kunnen problemen in een bepaald subsysteem, zoals de relatie tussen ouders, samengaan met problemen in een ander subsysteem, zoals de ouder-kindrelatie (het *spillover*-effect; Van der Valk et al., 2004). Een lagere kwaliteit van de relatie tussen ouders kan dus samengaan met een vermindering in kwaliteit van de ouder-kindrelatie of een hoger niveau van onenigheid tussen ouder en kind (Minuchin, 1974; Sobolewski & Amato, 2007), wat weer samengaat met meer internaliserend en externaliserend probleemgedrag (Sentse & Laird, 2010; Sun, 2001).

Algemene conclusie

Kort gezegd laten de resultaten van dit onderzoek zien dat scheiding van ouders samengaat met meer internaliserend probleemgedrag bij adolescenten, en dat decohabitatie van ouders samengaat met meer externaliserend probleemgedrag bij adolescenten. Dit zou deels gemedieerd kunnen worden door de kwaliteit van de relatie van de adolescent met de ouders, via de relatie van de ouders onderling. Daarnaast kan het geslacht een rol spelen bij het ontwikkelen van internaliserend en externaliserend probleemgedrag.

Zwakke en sterke punten

Er is een aantal beperkingen aan deze studie. Allereerst is er in deze studie geen onderzoek gedaan naar longitudinale effecten, maar is er gekozen voor een cross-sequentieel onderzoek (op meerdere momenten gemeten, maar niet bij dezelfde personen). Hierdoor kan er geen uitspraak worden gedaan over mogelijke causaliteit. Een cross-sequentieel onderzoek vormt echter wel een goed alternatief voor longitudinaal onderzoek, waar bezwaren aan kleven zoals de grote kans op uitval van respondenten, de tijd en de kosten. Een andere kanttekening is dat er in deze studie geen rekening is gehouden met andere variabelen (zoals SES en de aanwezigheid van stiefouders in gescheiden en gedecohabiteerde gezinnen) die

mogelijk van invloed kunnen zijn op de onderzochte variabelen internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Toekomstige studies zouden de rol van dergelijke variabelen kunnen onderzoeken in de relatie tussen gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Verder is sprake van verschillen in de vragenlijsten die in de loop der jaren zijn afgenomen. Dit houdt bijvoorbeeld in dat er kleine verschillen in de formulering van bepaalde items en/of in de antwoordcategorieën en/of in het aantal gebruikte items per schaal zijn. De betrouwbaarheden van alle instrumenten zijn echter steeds hoog en de verschillen klein. Een andere beperking is dat in dit onderzoek uitsluitend gebruik is gemaakt van zelfrapportage door de adolescent. Het risico van zelfrapportage is dat de respondent sociaal wenselijk antwoordt. De vragenlijsten zijn echter anoniem afgenomen, wat de kans op sociaal wenselijke antwoorden vermindert. Dit neemt niet weg dat enkel de visie van de adolescent op probleemgedrag in acht is genomen voor dit onderzoek en dat de visie van bijvoorbeeld ouders, leerkrachten of observanten buiten beschouwing is gelaten. In vervolgonderzoek zou de betrouwbaarheid van de resultaten kunnen worden vergroot door gebruik te maken van meerdere informanten dan alleen de adolescenten zelf. Tevens is in de huidige studie niet meegenomen in hoeverre er bij de ondervraagde adolescenten voorafgaand aan de scheiding al sprake was van gedragsproblemen. Hierdoor kan geen uitspraak worden gedaan over de vraag in hoeverre de gedragsproblemen het gevolg zijn van de scheiding. Een vergelijkbare kanttekening kan worden gemaakt met betrekking tot de ouder-kindrelatiekwaliteit. Het is onbekend wat de kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind was voorafgaand aan de scheiding en daarom kan geen uitspraak worden gedaan in hoeverre een verminderde kwaliteit van de ouder-kindrelatie het gevolg is van de scheiding.

Er is echter ook een aantal sterke punten aan dit onderzoek te benoemen. Ten eerste is gebruik gemaakt van een grote steekproef, namelijk 7795 kinderen en adolescenten. In dit onderzoek is echter alleen gekeken naar de groep adolescenten van 12 tot 18 jaar, die bestaat

uit 6821 scholieren. Dit is tevens nog een grote steekproef, wat de representativiteit van de onderzoeksresultaten bevordert. Daarnaast zijn de vragenlijsten afgenomen op scholen verspreid over heel Nederland, wat tevens de representativiteit ten goede komt. Er mag dus worden aangenomen dat de resultaten een realistische afspiegeling zijn van de onderzochte populatie. Verder is bij de constructie van de vragenlijst gebruik gemaakt van een groot aantal (verkorte versies) van instrumenten die valide en betrouwbaar zijn gebleken. Een ander sterk punt is dat dit onderzoek zich onderscheidt van andere onderzoeken, doordat in dit onderzoek een vergelijking wordt gemaakt tussen adolescenten uit getrouwde, gecohabeerde, gescheiden en gedecohabeerde gezinnen. Hierdoor is deze studie vernieuwend te noemen en dit komt meer tegemoet aan de realiteit, aangezien de typen gezinsstructuur erg gevarieerd zijn geworden in de afgelopen decennia (Brown, 2004; Kalmijn et al., 2004). Tot slot is de uitvoering en betrouwbaarheid van de analyses sterk, aangezien gecontroleerd is of aan alle aannames is voldaan. Ook sluiten de analyses goed aan op de onderzochte vragen, waardoor deze beantwoord konden worden.

Praktische implicaties

Gezien de verschillen in internaliserend en externaliserend probleemgedrag tussen jongens en meisjes zou de orthopedagogische praktijk in de begeleiding specifiekere kunnen inspelen op de behoeften van jongens en meisjes, waardoor de (psychische) gevolgen van een ouderlijke scheiding of decohabitatie kunnen worden beperkt. Daarnaast is het, gezien de rol van de ouder-kindrelatiekwaliteit, voor de orthopedagogische praktijk van belang om hierop in te spelen. Dit is namelijk, anders dan gezinsstructuur en SES, een zogenoemde variabele of beïnvloedbare factor. Het bevorderen van een positieve relatiekwaliteit tussen ouders en kinderen zou samen kunnen gaan met een vermindering in internaliserend en externaliserend probleemgedrag. Ongeacht de gezinsstructuur, elke adolescent heeft behoefte aan en recht op een goede relatie met zijn/haar ouders.

Literatuur

- Ackerman, B. P., D'Emaro, K. S., Umylny, L., Schultz, D., & Izard, C. I. (2001). Family structure and the externalizing behaviour of children from economically disadvantaged families. *Journal of Family Psychology, 15*, 288-300.
doi:10.1037//0893-3200.15.2.288
- Allen, P., & Bennett, K. (2010). *PASW Statistics by SPSS: A Practical Guide (version 18.0)*. London: Thomson Wadsworth.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and the Family, 62*, 1269-1287. doi:10.1111/j.1741-3737.2000.01269
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology, 15*, 355-370.
doi:10.1037//0893-3200.15.3.355
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and developments. *Journal of Marriage and Family, 72*, 650-666. doi:10.1111/j.1741-3737.2010.00723.x
- American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed., text rev.). Washington, DC: American Psychiatric Association
- Boutelle, K., Eisenberg, M. E., Gregory, M. L., & Neumark-Sztainer, D. (2009). The reciprocal relationship between parent-child connectedness and adolescent emotional functioning over 5 years. *Journal of Psychosomatic Research, 66*, 309-316.
- Brown, S. L. (2004). Family structure and child well-being: The significance of parental cohabitation. *Journal of Marriage and Family, 66*, 351-367. doi:10.1111/j.1741-3737.2004.00025.x

Carlson, M. J., & Corcoran, M. E. (2001). Family structure and children's behavioral and cognitive outcomes. *Journal of Marriage and Family*, *63*, 779–792.

doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00779.x

Centraal Bureau voor de Statistiek. (2011). Verkregen via: <http://www.cbs.nl/nl->

[NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3624-wm.htm](http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/publicaties/artikelen/archief/2012/2012-3624-wm.htm)

Cohen, O., & Finzi-Dottan, R. (2005). Parent-child relationships during the divorce process: From attachment theory and intergenerational perspective.

Contemporary Family Therapy, *27*, 81-99. doi:10.1007/s10591-004-1972-3

Dunifon, R., & Kowaleski-Jones, L. (2002). Who's in the house? Race differences in cohabitation, single parenthood, and child development. *Child Development*, *73*,

1249–1264. doi:10.1111/1467-8624.00470

Dunlop, R., Burns, A., & Bermingham, S. (2001). Parent-child relations and adolescent self-image following divorce: A 10 year study. *Journal of Youth and*

Adolescence, *30*, 117-134. doi:10.1023/A:1010389923248

Eisenberg, N., Cumberland, A., Spinrad, T. L., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Reiser, M., . . .

. Guthrie, I. K. (2001). Relations of regulation and emotionality to children's externalizing and internalizing problem behavior. *Child Development*, *72*, 1112-1134.

doi:10.1111/1467-8624.00337

Eisenberg, N., Valiente, C., Spinrad, T. L., Cumberland, A., Liew, J., . . . Losoya, S. H.

(2009). Longitudinal relations of children's effortful control, impulsivity and negative emotionality to their externalizing, internalizing and co-occurring behavior problems.

Developmental Psychology, *45*, 988-1008. doi:10.1037/a0016213

- Emery, R. E., Waldron, M., Kitzmann, K. M., & Aaron, J. (1999). Delinquent behavior, future divorce or nonmarital childbearing, and externalizing behavior among offspring: A 14-year prospective study. *Journal of Family Psychology, 13*, 568–579. doi:10.1037/0893-3200.13.4.568
- Erel, O., & Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 118*, 108-132. doi:10.1037/0033-2909.118.1.108
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage.
- Field, A. (2013). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. London: Sage.
- Gaylord, N. K., Kitzmann, K. M., & Lockwood, R. L. (2003). Child characteristics as moderators of the association between family stress and children's internalizing, externalizing, and peer rejection. *Journal of Child and Family Studies, 12*, 201-213. doi:10.1023/A:1022862816506
- Ge, X., Natsuaki, M. N., & Conger, R. D. (2006). Trajectories of depressive symptoms and stressful life events among male and female adolescents in divorced and nondivorced families. *Development and Psychopathology, 18*, 252-273. doi:10.1017/S0954579406060147
- Goedhart, A., Treffers, F. & Widenfelt, B. van (2003). Vragen naar psychische problemen bij kinderen en adolescenten. De Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ). *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid, 58*, 1018-1035.
- Gravetter, F. J. & Wallnau, L. B. (2009). *Statistics for the Behavioral Sciences*. Boston, United States.

Hetherington, E. M. (1999). Should we stay together for the sake of the children. In E. M. E.

Hetherington (Eds.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage. A risk and resiliency perspective*. (pp. 65-90). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Hetherington, E. M., & Stanley-Hagan, M. (1999). The adjustment of children with divorced parents: A risk and resiliency perspective. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40, 129-140. doi:10.1111/1469-7610.00427

Kalmijn, M. (2012). Long-term effects of divorce on parent-child relationships: Within-family comparisons of fathers and mothers. *European sociological review*, 29, 888-898. doi:10.1093/esr/jcs066

Kalmijn, M., De Graaf, P. M., & Poortman, A. R. (2004). Interactions between cultural and economic determinants of divorce in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 66, 75–89. doi:10.1111/j.1741-3737.2004.00006.x

Kelly, J. B. (2000). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade review of research. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 39, 963–973. doi:10.1097/00004583-200008000-00007

Lansford, J. E. (2009). Parental divorce and children's adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4, 140–152. doi:10.1111/j.1745-6924.2009.01114.x

Latten, J. (2004). Trends in samenwonen en trouwen. *De schone schijn van burgerlijke*.

Manning, W. D., & Lamb, K. A. (2003). Adolescent well-being in cohabiting, married, and single-parent families. *Journal of Marriage and Family*, 65, 876-893. doi:10.1111/j.1741-3737.2003.00876.x

Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard University Press.

- Morrison, D. R., & Ritualo, A. (2000). Routes to children's economic recovery after divorce: Are cohabitation and remarriage equivalent? *American Sociological Review, 65*, 560–580. doi:10.2307/2657383
- Oldehinkel, A. J., Ormel, J., Veenstra, R., De Winter, A. F., & Verhulst, F. C. (2008). Parental divorce and offspring depressive symptoms: Dutch developmental trends during early adolescence. *Journal of Marriage and Family, 70*, 284-293. doi:10.1111/j.1741-3737.2008.00481.x
- Perrin, M. B., Ehrenberg, M. F., & Hunter, M. A. (2013). Boundary diffusion, individuation, and adjustment: Comparison of young adults raised in divorced versus intact families. *Family Relations, 62*, 768-782. doi:10.1111/fare.12040
- Pihet, S., Combremont, M., Suter, M., & Stephan, P. (2012). Cognitive and emotional deficits associated with minor and serious delinquency in high-risk adolescents. *Psychiatry, Psychology and Law, 19*, 427-438. doi:10.1080/13218719.2011.598634
- Reiter, S. F., Hjörleifsson, S., Breidablik, H-J., & Meland, E. (2013). Impact of divorce and loss of parental control on health complaints among adolescents. *Journal of Public Health, 35*, 278-285. doi:10.1093/pubmed/fds101
- Reitz, E., Deković, M., & Meijer, A. M. (2005). The structure and stability of externalizing and internalizing problem behavior during early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 577-588. doi:10.1007/s10964-005-8947-z
- Richardson, S., & McCabe, M. (2001). Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood. *Adolescence, 36*, 467–489.
- Sentse, M., & Laird, R. D. (2010). Parent-child relationships and dyadic friendship experiences as predictors of behavior problems in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 39*, 873-884. doi:10.1080/15374416.2010.517160

- Simons, R. L., Lin, K. H., Gordon, L. C., Conger, R. D., & Lorenz, F. O. (1999). Explaining the higher incidence of adjustment problems among children of divorce compared with those in two-parent families. *Journal of Marriage and the Family*, *61*, 1020–1033. doi:10.2307/354021
- Sobolewski, J. M., & Amato, P. R. (2007). Parents' discord and divorce, parent-child relationships and subjective well-being in early adulthood: Is feeling close to two parents always better than feeling close to one?. *Social Forces*, *85*, 1105-1124. doi:10.1353/sof.2007.0056
- Spruijt, E., & Duindam, V. (2004). Jongens en jonge mannen na ouderlijke scheiding. *Pedagogiek*, *24*, 72-82.
- Spruijt, E., Kormos, H., Burggraaf, C., and Steenweg, A. (2002). *Het Verdeelde kind. Literatuuronderzoek Omgang na Scheiding* [The Divided Child. Literature Study on Contact After Divorce]. Utrecht University, Utrecht (www.kinderbescherming.nl).
- Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, *11*, 1-19. doi:10.1111/1532-7795.00001
- Sun, Y. (2001). Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: A longitudinal analysis. *Journal of Marriage and Family*, *63*, 697-713. doi:10.1111/j.1741-3737.2001.00697.x
- Sun, Y., & Li, Y. (2002). Children's well-being during parents' marital disruption process: A pooled time-series analysis. *Journal of Marriage and Family*, *64*, 472-488. doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00472.x

- Tompkins, T. L., Hockett, A. R., Abraibesh, N., & Witt, J. L. (2011). A closer look at co-rumination: Gender, coping, peer functioning and internalizing/externalizing problems. *Journal of adolescence, 34*, 801-811.
doi:10.1016/j.adolescence.2011.02.005
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Meeus, W., & Maas, C. (2004). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment - A multilevel analysis. *Journal of Family Issues, 25*, 291-317.
doi:10.1177/0192513X03257429
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Maas, C., & Meeus, W. (2005). Family structure and problem behavior of adolescents and young adults: A growth-curve study. *Journal of Youth and Adolescence, 34*, 533-546.
doi:10.1007/s10964-005-8841-8
- Videon, T. M. (2002). The effects of parent-adolescent relationships and parental separation on adolescent well-being. *Journal of Marriage and Family, 64*, 489-503.
doi:10.1111/j.1741-3737.2002.00489.x
- Waldfoegel, J., Craigie, T. A., & Brooks-Gunn, J. (2010). Fragile families and child wellbeing. *The Future of children/Center for the Future of Children, the David and Lucile Packard Foundation, 20*, 87. doi:10.1353/foc.2010.0002